

Вознюк О.В. Нададдитивність в економіці / О.В.Вознюк, Є.І.Ходаківський // Синергетика як інтегративна галузь знань: Матеріали Другої Всеукраїнської наукової конференції, 22–23 червня 2004 року, м. Житомир /ред. І. Г. Грабар. – Житомир, 2005.– С. 59–63

О.В. Вознюк,
Є. І. Ходаківський,
м. Житомир

НАДАДДИТИВНІСТЬ В ЕКОНОМІЦІ

Капітал як вартість, що сама зростає, тобто вартість, яка приносить додаткову вартість, визначається формулою: “гроші – товар – нові гроші (сума грошей з приростом)”. К. Маркс вказував на складність, багатоступінчастість становлення капіталу. При цьому початковий етап становлення капіталу є достатньо невідзначеним процесом. [Гурьев, 1973, с. 2]. Таку ситуацію Гегель охарактеризував так: “Речі ще немає, коли вона починається” [Гегель, т. 1, с. 153]. Тут виявляється парадокс розвитку, виникнення (чи телеологічний парадокс), який полягає у тому, що нове виникає одночасно зі старого і не з старого, оскільки в останньому випадку стирається різниця між старим та новим. На цей парадокс звертав увагу К. Маркс, коли писав, що капітал виникає в обігу, однак у сфері обігу немає приросту вартості, тут має місце лише перерозподіл вартості, яка була вироблена. Тому додаткова вартість ніби виникає у сфері виробництва. Відповідно, як пише К. Маркс, капітал “повинен виникнути в обігу і в той же час не в обігу” [Маркс, Энгельс, т. 23, с. 176]. Подібним же чином новий вид у Ч. Дарвіна виникає зі старого і в той же час не з нього [див. Югай, 1976].

А. Ейнштейн сформулював головну антиномію походження теоретичного знання: теорія народжується з досвіду і разом з тим не з досвіду [Эйнштейн, 1965, с. 61–62]. Тут можна говорити також про таку проблему, як “знання про незнання”. Парадокс розвитку в плані логіки пояснюється наступним висловом: “формальне доведення, якщо воно базується на одній аксіомі, тавтологічно і цілком може бути зведеним до цієї підстави. Але вже два вихідні та незалежні один від одного положення роблять можливим наступний синтез та одержання нового змісту” [Кумпф, Оруджев, 1979, с. 225]. Отже, нове (“новий зміст”) виникає як відношення елементів, як синтез деяких “старих” моментів. Тому “наріжний початок” світу (буття) полягає в синтезі, який може бути розкладеним формальним чином на, мінімум, два елементи. Щоб проілюструвати сутність парадоксу розвитку наведемо слова Григорія Ніського, який писав, що спочатку всі речі існували в своїй заданості, але жодна не мала окремого та дійсного буття [див. Лелотт, 1969].

Яким же чином у виробництві створюється додаткова вартість? Якщо врахувати, що вартість є ні чим іншим як уречевленою у товарі суспільною працею, то яким же чином у сфері праці може з’явитися дещо надлишкове (капітал), що здатне приносити додаткову вартість? Відповідь на це запитання передбачає розв’язання парадоксу розвитку.

Розглянемо труд у стані *натурального виробництва та обміну*. Фізичні закони збереження енергії та речовини утворюють симетричність, тотожність праці та продуктів праці. Вартість робочої сили тут повинна бути еквівалентною споживчій вартості виробленого товару. Тобто певний обсяг життєвої активності (енергії) у процесі виробництва використовується для перетворення наявного матеріалу (сировини) у товар, який можна використовувати для задоволення тієї чи іншої потреби людини. Тут специфічна життєва активність людини (яка залучена у виробництві) трансформується у товар, що покликаний пробуджувати до життя іншу специфічну форму життєвої активності. Отже, маємо колооберт та перетворення однієї форми життєвої активності у іншу через виготовлений товар. Зрозуміло, що тут не може виникнути додаткова енергія, оскільки це суперечило б матеріальним законам збереження речовини та енергії. Проте *кооперативна форма праці*, що передбачає розподіл праці та наявність *синергетичної єдності* учасників трудового процесу, призводять до виникнення деякої надлишкової енергії (додаткової вартості, яка створюється сумісною працею), поява якої суперечить законам збереження, що і фіксується парадоксом розвитку (виникнення).

Таким чином, (1) *симетрія* натурального виробництва та обміну (де виявляється “спаяність” окремих спеціалізованих виробників у загальному колі обміну) розщеплюється. (2) Виробники стають більш спеціалізованими, збільшується кількість виробників та їх спеціалізацій. Розгортаються процеси суспільно-економічної *асиметризації*, атомізації. (3) Дискретні атомарні елементи поєднуються у *симетричні*, синергетичні цілокупності, виникає ДОДАТКОВА ВАРТІСТЬ, (4) яка може привласнюватися окремими виробниками чи групами виробників, утворюючи умови для розвитку суспільно-економічної та політичної *асиметрії*. (5) Через процес соціальних змін поширюється процес перерозподілу матеріальних благ суспільства, суспільно-економічні відносини *симетризуються*.

Ця схема досить діалектична. Гранично просто вона ілюструється висловом Г. В. Плеханова, який писав: “Будь-яке явище, розвиваючись до кінця, перетворюється на свою протилежність; але, оскільки, як нове, протилежне першому явищу, також у свою чергу перетворюється на свою протилежність, то третя фаза розвитку має формальну схожість з першою” [Плеханов, 1956, с. 572]. Тут можна говорити про закон енантіодромії, за яким все рано чи пізно переходить у свою протилежність. Наведемо висновки Ч. Дарвіна, який вважав, що види тварин, які виникли з схрещування, виявляють тенденцію до повертання до первісного стану [див. Блаватская, 1997, т. 3, с. 356].

Суттєво, що, виходячи з цієї гегелівської формули, М. Г. Чернишевський дійшов висновку, що приватна власність на землю та на засоби виробництва у третій фазі розвитку людства стане суспільною, як це було в часи первіснообщинної формації [Чернышевский, 1950]. Дещо подібне ми зустрічаємо у динаміці півкуль головного мозку людини, коли розвиток людини починається, фактично, рухом від правої півкулі до лівої і повертається до правої на більш вищому рівні розвитку. У Гегеля ця схема приймає вигляд діалектики дурної та істинної нескінченності, протиріччя між якими знімається у сфері абсолютної нескінченності (абсолютної ідеї), яка тотожна істинній нескінченності [див. Тавадзе, 1971, с. 30].

Таким чином, створення надлишкової енергії пояснюється ефектом синергії, коли ціле виявляється більше суми елементів, що його складають. Явище трудової цілісності як системи різноманітних відношень породжує нову властивість, що виявляється як системна властивість, яка не зводиться до властивостей елементів системи (феномен нададдитивності або емерджентності [Новик, 1965]). Категорія цілісності виявляє парадоксальний зміст та займає ведуче місце у всіх без виключення галузях знання [Вознюк, Тичина, 1998].

Феномен цілісності у даному разі свідчить про те, що в економіці (як і в будь-якій іншій сфері людського життя) виявляється універсальний закон розвитку. Цілісність тут, з одного боку – початковий етап розвитку, зміни будь-якої сутності, що конститує процес дихотомічного розщеплення цілого на протилежності. З іншого боку, до цілого дані протилежності повертаються, взаємно згашаючись в результаті взаємодії. Ціле також незмінно присутнє в процесі взаємодії протилежностей: воно опосередковує цю взаємодію й виступає “нейтральним початком” взаємодіючих елементів будь-якої пари протилежностей [Вознюк, Тичина, 1997, с. 27].

Говорячи про виробництво, можна відокремити три етапи його розвитку: натуральне господарство, просте товарне виробництво, капіталістичне виробництво. Натуральне господарство цілісне, тут спостерігається стан відносної автономності, самодостатності, циклічності, симетричності виробництва. Товарне ж виробництво зазвичай характеризують як атомарне, нестійке, незбалансоване, роздрібнене [Гурьев, 1973, с. 26]. Капіталістичне виробництво у його вищих зразках є відносно самодостатнім та циклічним (про що свідчать економічні цикли [Возна, 2002-2004]), цілісним та високоорганізованим, незважаючи на те, що капіталістичним виробництвом керують закони конкуренції та анархії, які вносять у економічні процеси елементи хаосу. Але, як показала синергетика, наука про нелінійні системи, хаос є у вищому ступені упорядкованою сутністю. З точки зору формального аналізу хаос – це сфера, по-перше, множинна, і, по-друге, кожен дискретний елемент цієї сфери характеризується вільною волею та автономністю. Але зрозуміло, що рівнодіюча всієї необмеженої кількості окремих агентів хаотичного середовища дорівнює нулю (принаймні протягом вічності), тому хаос формальним чином виявляється як дещо єдине, а тому – упорядковане.

Тобто хаотичність економічних процесів – це умова їх упорядкування та гомеостатичності. Французький вчений Р. Шовен, спостерігаючи життя мурашок, дійшов цікавих висновків. Виявилось, що один мурашка нездатен знайти напрямок в мурашник, в той час коли група мурашок, що включена в колективну роботу, завжди знаходять вірний шлях до мурашника, коли сума хаотизованих дій виявляється упорядкованою сутністю.

Процес трансформації натурального господарства у товарне передбачає розщеплення натурального способу виробництва, розділення його на мануфактуру та хліборобство, коли симетрія натурального виробництва (у межах якого місто та село, розумова та фізична праця не диференціювалися) порушується. Можна сказати, що розвиток суспільного виробництва йде шляхом порушення суспільно-економічної симетрії, розщеплення єдиного праекономічного континууму на полярні сутності, такі, як місто та село, розумова та фізична праця, матеріальне виробництво та сфера послуг, виробництво засобів виробництва та виробництво предметів споживання, попит та пропозиція тощо. Ця диференціація закладає ґрунт для подальшого розвитку економічних систем.